

MİTOLOJİDEN ROMANA YÖNETİM ERKİNİN ANLATIM TÜRLERİNE YANSIMASI

*Kürşat ÖNCÜL**

ÖZET

Anlatma esasına dayalı ürünlerin incelenmesinde, sosyal yaşama bağlı tarihsel ilerlemeci bir anlayış, söz konusudur. Bu kabul, insan ırkının uygarlık tarihinin mitolojik, dini ve bilimsel bir düşünüş sistemi izlediği savından hareketle anlatı ürünlerinin de benzer bir formda doğup geliştiğini savunur. Ancak türler arasındaki ilişki birey ile yönetim arasındaki ilişkinin de göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Birey-yönetim ilişkisi, Tür-yönetim ilişkisi, sözlü anlatılar

EXPRESSION OF NOVEL TYPES OF MYTHOLOGY AUTHORITY REFLECTION ON MANAGEMENT

ABSTRACT

The main subject , is a based on a review of the product in the narration, a sense of social life depends historical progress. This acceptance, the mythological history of civilization of the human race, religious and scientific thought system operates similar to the arguments in view of the described products and has developed a form born in the defense. However, the relationship between species, also shows the relationship between individuals and management.

Key Words: Individual-management relations, type-management relationship, the oral narrative.

Anlatma esasına dayalı ürünlerin incelenmesinde, sosyal yaşama bağlı tarihsel ilerlemeci bir anlayış, araştırmacılarca temel

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, oncukursat@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

prensip olarak kabul görmüştür. Bu kabul, insan ırkının uygarlık tarihinin mitolojik, dini ve bilimsel bir düşünüş sistemi izlediği savından hareketle anlatı ürünlerinin de benzer bir formda doğup geliştiğini savunur. Medeniyetin ilerlemesine paralel olarak bu anlayışla belirli bir takvime bağlanan anlatılar mit, destan, halk hikâyesi, realist halk hikâyeleri ve işlevsel anlamda bu ürünlerin yerini alan roman, modern hikâye şeklinde sıralanmıştır. Sözlü kültür ortamı içerisinde doğup gelişen anlatı türlerinin oluşumunda ve şekillenmesinde medeniyet ve yaşam tarzında görülen değişim elbette en önemli etkenlerden biridir. Ancak bu çalışma da dikkat çekilmek istenilen nokta medeniyet çizgisinin gelişimine bağlı olarak şekillendirilen edebi türlerdeki siyasal erk kavramının anlatı türlerine yansımalarıdır.

Arkaik düşünüş sisteminin yansıması olarak ifade edilen mitler, genel anlamda, masallara özgü bir zaman diliminde yaşanmış, kahramanlarının doğüstü kişiler olduğu kabul edilen ve bir şeyin nasıl yaşama geçtiğini anlatan daha çok kutsal bir yaratılışın öyküsü (Eliade, 1993: 13) şeklinde tanımlanır. Gizemli bir tarihsel dönemin ürünü olarak görülen mitlerin zaman kesiti, mitik dönem ya da destan devri öncesi olarak kabul edilir. Bu tarihlendirme somut bir düzleme indirgenmediğinden bu durumu somutlamak adına mitler, neolitik dönem sonrası şekillenen ürünler olarak zaman düzlemine indirgenebilir.¹ Tanrı-kral dönemi olarak adlandırılacak olan bu dönemde hem göçebe-avcı hem de yerleşik toplumlarda yönetici, tanrı ya da yarı tanrı olarak kabul edilmiştir. Tanrılar ya da tanrısal özelliklere sahip kişiler, yaşamı şekillendirme ve toplumu yönlendirme noktasında gücü ellerinde bulundurduklarından anlatılar da kaçınılmaz olarak bu merkezde oluşmuştur. Anlatmaların kutsal merkezinde olması özellikle bireyin karşılaştığı durumlara verdiği cevapların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Doğada meydana gelen çeşitli olaylarda ve bireyin kendi dünyasında karşılaştığı sorunların sebep-sonuç ilişkisini etkilediğine inanılan tanrılar ya da tanrısal nitelikli varlıklar, eylemleriyle yönetim noktasında bir siyasal mekanizmayı oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu siyasal yapı, sosyal yaşamın yansıması olduğundan mitler, bir kabilenin sosyal düzenini, ekonomik uğraşlarını, sanatlarını, becerilerini, dini ya da sihirsel inançlarını ve dini törenlerini barındırır (Akkaş, 2008: 83). Sosyal yapının bütünselliği bağlamında politik olanla ilişkili bu

¹ Bu yönde bir tarihlendirmeye gidilmesinde iki temel etken söz konusudur:

1. Neolitik dönemden itibaren tarihsel sürecin daha net bir biçimde izlenmesine olanak veren köy ve kent gibi büyük sosyal yaşam alanlarının oluşması.

2. Bireysel veya küçük gruplar halindeki yaşamdan boy, kabile anlayışına geçilmesi dolayısıyla kolektif bilinçaltının oluşmaya başlamasıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

anlatmalar/mitler, insanoğlunun politik iktidar ilişkilerini büyük bir ölçekte yoğun ve derin bir şekilde hayal edebilmesini sağlayan deneyimin olanaklarını sunmuştur. Eylemleriyle sadece evreni yaratmakla kalmayan aynı zamanda düzeni, adaleti de sağlayan tanrılar, [dolayısıyla bu kabulü aktaran mitler] bu özellikleriyle devletlerin, milletlerin düşüncelerini, kabullerini tarihsel bağlamda aydınlatmaktadırlar² (Sarıbay, 1998: 129). Mitlerin sosyal yapının bütünselliği içinde iktidara yönelik gönderimlerinin anlaşılabilmesi, ait olduğu toplumun sembolik evreninin de anlaşılmasına bağlıdır. Bu sembolik evrenin algılanması için öncelikle mitik anlatmaların binlerce yıllık bir sürecin sonunda sembolik bir dillik yapıya dönüştüğü savunulabilir. Bu doğrultuda belli bir kültürel öğeler bütünü imgelerden yararlanarak ve simgesel biçimde birbirine bağlayan ve dile getiren mitlerin, bu dünyaya ait olanla, kutsal olanın iç içe girdiği bir düşünce tarzını yansıttığı kabul edilir (Duverger, 1982: 143). Yukarıda belirtilenlere karşın dillik yapıda meydana gelen simgesel anlamların çözülebilmesi için anlatıların oluşum ve gelişim döneminin sistemleştiği neolitik dönem ve sonrasındaki yönetim algılamalarının ortaya konulması gerekir.

Neolitik dönemde çoban toplulukların yaşamlarının biçimlenmesinde en etkili unsur olan üretim biçimlerinin daha çok “hayvansal besin üreticiliği”ne, yaşam biçimlerinin ise “göçebe çobanlık”a dayandığı tespit edilmiştir. Çoban topluluklar, bu tarihlere üretime geçmiş olmalarına karşın ekonomilerinin yetersizliğinden dolayı dışa açık bir toplum niteliği göstermişlerdir (Şenel, 1985: 174). Neolitik toplum, artı ürün üretemeyen bir karakter göstermekle beraber toplumsal artı üretme potansiyeli taşıdığından, özellikle iklim koşullarının elverişli olduğu yıllarda ellerinde biriken yiyecek fazlalığını toplumsal artıya dönüştürmüştür. Ancak sosyal yapının eşitlikçilik esasına dayanması, toplumsal fazlaya el koyan bir sosyal yapının varlığını engellemiş ve elde edilen ürünün toplumsal artıya dönüştürülmesini oldukça zorlaştırmıştır. Eşitlikçi toplumun bu dayanışmacı, sosyal yapısı, yiyeceğin, artı ürüne sahip ailelerden eksikliği olan ailelere verilmesine, bunu aşan durumlarda ise potlaçlarla, şölenlerle bu artı değerın tüketilmesine yöneliktir (Şenel, 1985: 178). Özel mülkiyetin bulunmadığı bu ortamda, kabile şefleri özel mülk edinip bunu miras ile soylarına geçiremediklerinden toplumda eşitlikçi yapıyı bozan bir sınıf oluşmamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde göçebe şefleri ve şamanlar (din adamları) uygar topluma geçişle birlikte egemen sınıfı ve yönetici kadroyu oluşturacaklardır (Şenel, 2004: 23). Neolitik dönemin sona ermesi ve uygarlığın gelişimiyle

² Sarıbay, çalışmasında mit ve efsaneyi aynı anlamda kullanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

birlikte sosyallik artmış, göçebelerde kandaş topluluklar, yerleşiklerde mülk edinimine bağlı ilişkiler yeni bir form kazanmış, küçük birlikteliklerden büyük devletlere doğru adımlar atılmıştır. Aile birlikteliklerinden, boylar federasyonuna ve devlet yapılanmasına giden bu yolda kurulan siyasal organizasyonlarda yönetici konumundaki kişilerle birey arasındaki mesafe, anlatıların yapısını belirlemiştir.

Boylar federasyonu olarak kabul edilen ve M.Ö. binlerce yıl öncesine kadar götürülen Türk siyasal yapılanmasında boy beyleri, devrin sosyal yapılanmasından yararlanarak kısa zamanda günümüz devlet yapılanmasının temeli olarak kabul edilebilecek bir yönetim yapısını kurmuş, zamanla bu küçük yönetimleri birleştirerek büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Bu dönemde, Türk yöneticileri kendilerinden “Gök ve Ay Tanrıdan kut bulmuş” şeklinde bahsetmiş, iktidarlarını kutsal bir kaynağa bağlamışlardır (Arslan, 1984: 77). Dönemin Türk siyasi otorite anlayışını en iyi gösteren unsurlardan olan unvanlar, yöneticilerin kendilerine ve toplumun yöneticilerine bakışını göstermesi noktasında özellikle dikkate alınmayı gerektirmektedir. Türk hükümdarlarının

1. Tanrı-kut ve Lao Shang
2. Kutlug
3. Tengri Teg Tengri Yaratmış
4. Tengriteg Tengride Kut Bulmuş,
5. Tengri Kağan
6. Iduk-Kut (Güler, 1996: 76)

kullanmış oldukları bu sıfatlara ve “gökte olmuş” ve “gökte yaratılmış” olduğu söylemlerine karşın toplum algılamasında yöneticinin “kişioğlu” olduğu ve tam bir Tanrısal nitelik taşımadığı (Ögel, 1971: 61) belirtilmektedir. Ögel’in ifadelerine karşın bu adlandırmalar hem yöneticilerin hem de toplumun ülke yönetiminde bulunanlara yükledikleri misyonun çok büyük olduğunu göstermektedir.

Mitik dönem olarak adlandırılan ve çeşitli bilinmeyenleri içerisinde barındıran gizemli dönemin ardından ortaya çıkan ve daha somut verilerin elde edildiği destan dönemi, yönetici algılamasında değişimin net izlerini gösterir. Metalin bir savaş aleti olarak kullanımına bağlı olarak şekillenen bu dönem, genel anlamda M.Ö. binli yıllarda başlayıp, bulunulan coğrafyada yaşanan medeniyet seviyesine göre binlerce yıllık bir sürecin sonunda neticelenir. Mitik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemin birçok izini taşıyan bu destanların kahramanları, doğrudan tanrı/tanrılar olmamakla birlikte yarı dünyevi yarı tanrısal bir kimliğe bürünen kişilerdir. Onların tanrısallıklarını doğum öncesinde yaşanan doğaüstü olaylarda, doğumun gecikmesinde, fizyolojik özelliklerinde, evlendikleri kişinin niteliklerinde görmek mümkündür. Özellikle kahramanın evlendiği kızların çeşitli şekillerde kutsal nitelikler taşıması kahramanın tanrısallığının en büyük göstergelerindedir. Bu kutsallığı, Oğuz kağan destanında, Oğuz'un evlendiği kişilerin barındırdığı niteliklerde, Bozkurt destanında kolları ve bacakları kesilen kişinin bir kurdun yaralarını sağaltması sonrasında kurttan doğan çocuklarda vb. görmek mümkündür. Destanlarda, tanrıların yerini yarı tanrı kahramanların alması süreci oldukça uzun bir dönemi kapsamıştır. Oldukça ileri bir dönemin ürünü olan Satuk Buğra Han Destanı'nda da dahi Satuk Buğra'nın bir anlamda peygamber şeklinde ifade edilmesi ve buna bağlı olarak gösterdiği ifade edilen olağanüstülükler yönetim erkine yüklenen misyonun mitik dönem ile destan devri arasındaki yakınlığını gösterir.

Destandan hikâyeye geçişin süreci olarak kabul edilen Dede Korkut metinlerinde yer alan Deli Dumrul boyunda bireyin tanrıyla konuşmasına varan bir anlayışı, Boğaç Han boyunda Hızır'ı karşımıza çıkarır. Tanrı'ya edilen dualar sonucunda dünyaya gelen Boğaç ve Beyrek de bir anlamda yöneticilerle kutsal arasındaki ilişkiyi sembolize eder. Boğaç'ın Hızır tarafından korunması, yönetimi elinde bulunduranlarla kutsal arasındaki bu ilişkinin ve kutsalla yakınlığın hikâyeye yansımalarıdır. Bu yansımanın bir diğer unsurunu İç Oğuz'un hanı Salur Kazan'a gösterilen rüyayla ailesinin kurtarılmasında da görmek mümkündür. Rüya bir noktada kutsalla aradaki bağı sembolize etmektedir. Ruhun uyku sırasında bedeni terk ettiği anlayışıyla ifadesini bulan "küçük ölüm" adlandırması bir anlamda kutsalla birey arasında bu dünyadaki bağlantının göstergesidir. Bir yanda Deli Dumrul'un tanrıya seslenmesi ve bir aracılığı kabul etmemesiyle görülen yakınlık öte yanda rüyaya dönerek âlemler arası mesafeye dönüşmüş olsa da birey ile kutsal arasındaki bağlantının ne derece yakın olduğu açıktır.

Yönetimi elinde bulunduranlar, destan devrinin ardından kutsal niteliklerini fizyolojik anlamda büyük oranda kaybetmelerine karşın anlatıların merkezini oluşturmaları ve kutsalın korumasında olmalarıyla bu ilişkiyi sürdürürler. Kutsalla yönetici arasındaki bağı anlatılarda zayıflamaya başladığı dönemde bu anlayış İslamiyetle birlikte kendine yeni bir yaşam alanı bulur. Dede Korkut Hikâyeleri'yle aynı dönemlerde ortaya konan velâyetname ve menakıpnameler bu anlayışı ve ilişkiyi özellikle hulul ve tenasüh

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

anlayışıyla yaşatmaya başlarlar. Tasavvuf içerisinde kendine yer bulan yöneticiyle kutsal arasındaki bu ilişki tasavvufi geleneğin sürdüğü yerlerde devam etmektedir.

Destan devrinin sona ermesiyle doğan ve halk hikâyesi olarak adlandırılan türde yönetici merkezli söylem yerini birey merkezli bir söyleme bırakır. Bu nedenle kutsalla yönetici arasındaki ilişkiye ait söylem azalmaya başlar. Yeni ortaya çıkan bu türün en belirgin özelliği yönetici ve aristokrat kesime ait anlatıların yerini daha ziyade sıradan insanların almaya başlamasıdır. Yöneticinin konumunu bu anlatı geleneğinde Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren boyunda Begil'in eşinin "padişahlar Tanrının kölgesidir, padişahına asi olanun işi rast gelmez" (Ergin 1997, 218) sözlerinde bulmak mümkündür. Bu ifade, mit ve destandaki kutsalla yönetici arasındaki ilişkinin toplum merkezindeki algılanmasını göstermesi bakımından önemlidir. Destan döneminin sonunda geçmişin standartları ve yönetim anlayışı değişmiş, halkla yönetici arasındaki uçurum çok büyümüştür. Destan devrinde yönetici, yönetimi altında bulunan kişilerle aynı coğrafyayı ve mekânı paylaşmasına karşın, boy birliklerinden güçlü merkezi devlet anlayışına geçildiği bu dönemde bireyle yönetici arasındaki mesafe artmıştır. Yöneten ile yönetilen arasındaki bu kopukluk iki ayrı yaşam alanı ve buna bağlı olarak iki düşünüş sistemini doğurmuştur. Yönetimin ve merkezi devletin güçlenmesiyle doğrudan ilişkili olan bu tabakalaşma yönetilenlerin sadece yönetimin temsilcileriyle muhatap olmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum ister istemez anlatıları etkilemiş, anlatıların merkezini oluşturan yönetici yerini daha tanıdık bir kişiye yerel bir kimliğe bırakmıştır. Bu yeni kahraman, yönetimden soyutlanmış, üstün başarılar kazanan kahramandan çok daha zayıf bir kişiye dönüşmüş, yeniden canlanacağı döneme kadar bilinçaltına atılmıştır. Halk hikâyesi olarak adlandırılan yeni dönemin kahramanları bu nedenle somut bir kimliğe bürünerek diğer anlatılarda örülen kahramanlara nazaran büyük oranda sıradanlaşmıştır.

Anlatılardaki kahraman tipolojisinin değişimi tarihsel süreçte ve Osmanlı merkezinde ele alındığında XV. ve XVI. yüzyıllardaki merkezi otoritenin güçlenmesine bağlanabilir. Bu düzlemde otoriteyi elinde bulunduran hükümdarın çevresinde saray eşrafi oluşmuş, ülkenin dört bir yanını memurları aracılığıyla yöneten hükümdarla yönetimi arasında düşünüş biçiminden yaşam biçimine hayatın hemen her noktasında bir ayrışma kendini hissettirmiştir. Bireyle yönetici/kahraman arasındaki ayrılık anlatılara yaşamın getirdiği yeni sıkıntılar, bireyin iç ve dış çatışmaları şeklinde yansımıştır. Halk hikâyesi olarak adlandırılan bu anlatılar bu yönde gelişirken, yönetim erkinin bulunduğu İstanbul merkezli anlatılar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İstanbul'un sosyal yaşamının getirdiği toplumsal çalkantıların bireye yansımaları şeklinde daha özel bir kazanmıştır.

Bilinçaltından beslenen kültürel olguların XIX. yüzyılda gerçek hayatta belirli ölçüde de olsa yansımaları bulmasıyla destan devrinin kahramanı, efe ve zeybeklerde yeniden şekillenir. Yoğunlukla Ege bölgesinde görülen efe ve zeybekliği doğuran siyasal, ekonomik ve sosyal şartlar bölgede yönetimi elinde bulunduran devlet memurlarının yetkilerini kötüye kullanmalarına fırsat vermiştir. İmparatorluğun zayıflamasına paralel olarak deniz kuvvetlerinde meydana gelen kayıplar bölgedeki leventlerin yoğunlaşmasına ve iç kesimlere doğru hareketlenmesine neden olmuştur. Bu iki unsur tarıma bağlı ekonomik yapıda yaşanan sıkıntılarla birleşince ortaya çıkan adaletsizliğe, haksızlığa karşı başkaldırının doğumuna olanak sağlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan efeler, bir yandan kendilerine yüklenen çeşitli olağanüstülüklerle geçmişin izlerini bir yandan da yerellikleriyle dönemin özelliklerini taşımaktadır. Hobsbawm'ın sosyal haydut olarak adlandırdığı bu tipin efelerde nispeten görülmesiyle, eski kahramana verilen fiziksel ve fonksiyonel özellikler toplum tarafından belirli oranlarda da olsa bu kişilere yüklenir. Böylece efeler, bu dönemden itibaren teoride de olsa görünmeyen, kurşun geçirmeyen ve toplumun beklentilerine çeşitli ölçülerde cevap veren adalet savaşçısı kişiler olarak bilinçaltındaki kahramana dönüşürler. Artık mit ve destanlarda kutsal özellikler barındıran kahraman yerini mazlumların yanında, yerel yöneticilerin haksızlığına karşı mücadele eden, yerel bir kahramana bırakmıştır.

Sosyal haydut olarak kabul edilen bu kişilerin hayatları etrafında şekillenen sözlü anlatılar farklı bölgelerdeki kişilere yönelik olarak sürerken, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı medeniyetinin etkisiyle yazılı kültürde roman, hikâye, tiyatro gibi türler görülmeye başlanmıştır. Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu yazınsal türler, reform hareketleri ve Nietzsche gibi düşünürlerin etkisiyle Tanrı'nın yokluğuna ait düşünceleri de barındırmıştır. Birinci sözlü kültür döneminin sona erdiği ve yazılı kültürün yaşanmaya başladığı Avrupa'nın etkisi, kısa sürede Osmanlı aydınlarında dolayısıyla yazınsal ürünlerinde kendini hissettirmiştir. Bu son değişim, bilişsel ve tinsel yaşamın her anında bulunan Tanrı anlayışından Tanrı'nın ölümüne giden sürecin XX. yüzyıl ayağını oluşturur.

KAYNAKÇA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- AKKAŞ, Sema Önal; “Mit ve Felsefe”, **Milli Folklor**, S.77, 2008, s.83–88,
- ARSLAN, Mahmut; **Step İmparatorluklarında Sosyal Ve Siyasi Yapı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1982.
- ELİADE, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rıfat, İstanbul, Simavi Yayınları, 1993.
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara, T.T.K. Yayınları., 1989.
- GÜLER, Ali; **Türk Yönetim Anlayışının Kaynakları**, (Başlangıçtan XII. Yüzyıla Kadar), Ankara, Ocak Yayınları, 1996.
- HOBBSAWM, Eric; **Haydutlar**, çev. Fatma Taşkent, İstanbul, 1990.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971
- SARIBAY, A.Yaşar; ÖĞÜN, S.S; **Bir Politikbilim Perspektifi**, Bursa, Asa Kitabevi, 1998.
- ŞENEL, Alaeddin; **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- ŞENEL, Alaeddin; **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*